Maria Marin

GRAIURI DIN AFARA GRANIȚELOR ROMÂNIEI, PĂSTRĂTOARE ALE UNOR ELEMENTE DE LIMBĂ ROMÂNĂ VECHE

1. Cercetările întreprinse în ultimii aproximativ 25 de ani la românii care trăiesc în afara granițelor României scot la iveală elemente de limbă (morfologice, sintactice şi, mai ales, lexicale) despre a căror existență se ştie doar din textele de română veche şi despre care chiar s-a afirmat că nu mai sunt cunoscute în vorbirea vie decât, eventual, în atestări cu totul izolate. În acelaşi timp, extinderea ariilor de cercetare în afara hotarelor României a creat posibilități, uneori nebănuite, de cunoaştere mai profundă a limbii române actuale vorbite la nivel dialectal, evidențiind o mulțime de date inedite a căror coroborare cu cercetările de istorie a limbii sunt menite să contribuie, prin înregistrarea de noi atestări, la confirmarea, infirmarea sau corectarea unor ipoteze privind datarea, circulația în timp şi în spațiu şi amploarea fenomenelor arhaice sau ale inovațiilor.

Păstrarea sau, uneori, chiar amplificarea anumitor trăsături vechi îşi au explicația în evoluția idiomurilor respective în condiții deosebite prin comparație cu graiurile vorbite în mediul românesc. Astfel, indiferent dacă ne referim la românii din Ungaria, din Serbia, Bulgaria sau la cei din Ucraina, trebuie să avem în vedere cel puțin două aspecte ale evoluției lor în decursul ultimilor 100–150 de ani.

1.1. Vorbirea românilor minoritari s-a dezvoltat în condiții istorico-geografice specifice idiomurilor vorbite în arii laterale, marginale (Puşcariu, LR, II: 327), în mare parte, independent de limba română, fără să participe la fenomenele de transformare, de modernizare normale şi inevitabile, survenite de-a lungul timpului.

1.2. Indiferent de țara în care au trăit şi trăiesc, românii de peste hotare au evoluat, în condiții de bilingvism, în medii nonromanice, slave sau fino-ugrice, între vorbitori de limbi mult diferite de română, astfel încât limba lor maternă s-a aflat mereu în situația de a se apăra împotriva tendinței de subminare lingvistică şi de deznaționalizare.

Una dintre căile de rezistență a constituit-o şi o constituie încă şi în zilele noastre păstrarea unor elemente lingvistice identitare (mai vechi sau mai noi).

2. Dintre fenomenele vechi arhaice, prezentăm doar câteva din domeniul m o r f o s i n t a x e i şi unul din cel l e x i c a l.

2.1. Formele p r o n u m e l o r p e r s o n a l e atone silabice de dativ sunt folosite în contexte pentru care norma limbii standard acceptă exclusiv varianta nesilabică sau pe cea cu *î-* de sprijin. Asemenea forme sunt ocurente, în special, în graiurile româneşti vorbite pe teritoriul actual al Ucrainei, începând din nordul

LR, LXVI, nr. 3, p. 350–354, Bucureşti, 2017

BDD-A27837 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:53:47 UTC)

Bucovinei (Ținutul Herței) şi continuând cu aria transnistreană în sensul larg al termenului, prin care înțelegem tot teritoriul de la est de Nistru, până în ținuturile dintre Bug, Nipru şi Doneț (cf. Răileanu 2008: 73): *mie* ***mi*** *fac*, ***ți*** *crăsăşti* [„vopseşti”] *firele cum* ***ți*** *vine*, *trebuie să* ***mi*** *dreagă mâna* ş.a. (Gr. rom.: 70; TD–*Ucraina*: 108), dar şi în cele din sud-estul Ungariei: ***mi*** *trabă* „îmi trebuie”, ***mi*** *o-am făcut*, ***ți*** *o trăbuit* (TD–Ung.: LXXIX), din Serbia şi din nordul Bulgariei: *să* ***ți*** *spun* (TD–Serbia – manuscris)[1], *să* ***ți*** *spui*, *să* ***ți*** *scriu* (TD–Bulg.: LXXXIX).

2.2. Pentru pers. 1 şi 2 pl. ale p r o n u m e l o r p e r s o n a l e în dativ *ni*, *vi* se păstrează variantele etimologice *nă*, *vă*, întâlnite, de regulă, în limba veche (Densusianu, HLR, II: 180–181), particularitate despre care se consideră că în textele româneşti de după 1600 era în regres, iar după 1640 nu mai apare deloc (Gheție *et alii* 1997: 126). Formele *nă*, *vă* sunt atestate în graiurile actuale din câteva sate aflate în stânga Nistrului (Gr. rom.: 70).

2.3. În graiurile româneşti din Ungaria, p r o n u m e l e a d j e c t i v a l n e h o t ă r â t *tot*, *toată*…, când este folosit cu sensul „fiecare” (întrebuințat, de obicei, în varianta *tăt*, *tătă*…[2]), precedă substantive nearticulate: *în tăt an*, *în/la tătă casă*, *în tătă zî* (TD–Ung.: LXXXIII), trăsătură specifică limbii române vechi (Densusianu, HLR, II: 382–383) care, în zilele noastre, a mai fost semnalată doar într-o arie restrânsă din vestul Dacoromaniei (ALR II, s.n., 4, h. 1748, pct. 53, 64, 310, 325), zonă recunoscută pentru caracterul ei arhaic.

2.4. A d j e c t i v e l e cu o singură terminație: *mare*, *subțire*, *tare*, *tulbure* au fost înregistrate în formă invariabilă cu frecvență ridicată în graiurile din Ungaria: *două cepe nu tare* ***mare***, *o trăit pe* ***mare*** *picioare*, *mațele cele* ***subțire***, *doi oameni* ***tare*** (TD–Ung.: LXXXIV) şi, relativ rar, în cele din Serbia şi din Transnistria: *la noi o fost foarte* ***mare*** *vii* (TD–Serbia – manuscris); *ne-a znaconit* [„ne-a făcut cunoştință”] *cu tare* ***mare*** *oameni*, *piftiile iese* ***tulbure*** (TD–*Ucraina*: 107). Particularitatea era bine reprezentată în textele româneşti vechi din diverse zone ale Dacoromaniei (Densusianu, HLR, II: 168), cu specificarea că această formă s-a menținut în textele nordice până în secolul al XVII-lea (Gheție *et alii* 1997: 125, 328).

2.5. Forma de i m p e r f e c t persoana 1 sg. fără morfemul *-m*, singura variantă întâlnită în textele româneşti din secolul al XVI-lea, indiferent de zona lor de origine (Densusianu, HLR, II: 210; Chivu 1993: 187), a fost înregistrată de noi într-un singur sat (Plăiuț, regiunea Transcarpatică, Ucraina) situat în nordul Maramureşului istoric, aproape de Peri[3]: *io plătea*, *io spunea*[4].

[1] Pentru prezentarea sumară a cercetărilor efectuate (între anii 2007–2009) în Vojvodina, Serbia, v. Răuțu 2013: 405.

[2] Sextil Puşcariu (LR, II: 76) consideră că schimbarea lui *o* în *ă* se produce doar în cazul când *tot* înseamnă „fiecare”, datorită faptului că pronumele, în această situație, nu poartă accent în frază.

[3] Mânăstirea din Peri este cunoscută pentru rolul său istoric şi cultural de importanță deosebită în Maramureşul Evului Mediu.

[4] De reținut că de la informatoarea respectivă, în vârstă de 61 de ani la data înregistrării (1993), foarte bună povestitoare, s-au notat şi alte particularități de limbă veche, precum utilizarea numelor topice feminine în forme nearticulate: *Obârşă*, *Slatină*, *Tisă* (Gr. rom.: 67), folosirea dativului posesiv

BDD-A27837 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:53:47 UTC)

2.6. La i m p e r f e c t verbele de conjugarea a IV-a, nefiind încă atrase de cele de conjugarea a II-a şi a III-a, la fel ca în toate textele din secolul al XVI-lea (Densusianu, HLR, II: 214–215; Chivu 1993: 187), păstrează pe *-i* (*-î*) din temă: *munsi̯é*, *gătâi̯éu*, *lipi̯ém*, *roboti̯em*, *scoborî̯e*. Particularitatea are curs prin nordul Bucovinei (ţinutul Hotinului) şi, cu o frecvenţă remarcabilă, în toată Transnistria, dar şi în sate situate în zona caucaziană din Federaţia Rusă (Gr. rom.: 80; TD–*Ucraina*: 120).

2.7. Forme asemănătoare, cu *-i* (*-î*) în temă, sunt întâlnite şi pentru i m p e r f e c t u l verbelor de conjugarea a II-a şi a III-a: *avi̯ém*, *cosié* „cosea (cu acul)”, *rupi̯é*, *ţînée*, *vre̯é* ş.a. Particularitatea este bine reprezentată în graiurile din întreaga Transnistrie (Gr. rom.: 80; TD–*Ucraina*: 120). Am încadrat aceste forme, neatestate în alte lucrări de specialitate, în categoria elementelor morfologice vechi considerând că ele pot reprezenta o extindere a fenomenului de la conjugarea a IV-a spre conjugările a II-a şi a III-a (adică în sens invers faţă de limba literară), ceea ce s-ar explica prin vitalitatea şi frecvenţa acestuia (la conjugarea a IV-a) în graiurile respective.

2.8. Pentru exprimarea c o n d i ţ i o n a l u l u i p r e z e n t, într-o localitate din nordul Bucovinei (Colincăuţi, raionul Hotin, regiunea Cernăuţi, din Ucraina) a fost înregistrată construcţia *are* + infinitivul precedat sau nu de prepoziţia *a*: *orice **are fi***, *da bine nu e, are a fi* [„ar fi”], *zece ani amu* (Gr. rom.: 84), conservată din limba română veche (Densusianu, HLR, II: 228).

3. În sfârşit, notăm interjecţia *vaide*, rostită ca un singur cuvânt şi construită, ca şi *vai*, cu prepoziţia *de*, după care urmează un complement indirect (în acuzativ). Construcţia a fost înregistrată, cu o singură atestare, în cadrul cercetărilor efectuate, în anul 2008, în Banatul sârbesc[5], la o informatoare de 84 de ani din localitatea Straja, comuna Vârşeţ: [Soţul] *m-o făcut toancă* [„toantă, proastă”]*, **vaide de** mine, m-o suduit*. Atestarea prezintă interes din mai multe unghiuri de vedere.

3.1. Pe de o parte, este prima consemnare propriu-zisă pentru limba română vorbită în zilele noastre (în secolul al XXI-lea!), la nivel dialectal, a unei particularităţi semnalate de către Nicolae Drăganu (1930: 304–305) în două texte din secolul al XVI-lea[6]. Considerăm că această atestare din Banatul sârbesc, coroborată

în varianta din limba veche: *a vini şi neni-ţ* (idem: 70), forme verbale de viitor construite cu prezentul auxiliarului *a avea* + infinitivul verbului conjugat: ***n-are a vini** acasă* (idem: 83), condiţionalul perfect exprimat prin *vreaş fi* + participiul: *parcă mai **vreaş fi şezut** acolo* (idem: 84).

[5] Vezi *supra*, nota 1. Menţionăm că în graiul aceleiaşi informatoare apar o serie de particularităţi de limbă veche: *să ţi spun* (v. *supra*, sub **2.1.**) *ai* „ani”, *s-a încintat* „s-a încins, s-a înfierbântat”, *a năpustit* „a părăsit”, *scamn* „scaun”, *ar venit* „au venit” ş. a.

[6] Într-o notă etimologică publicată în „Dacoromania”, VI, Nicolae Drăganu, preocupat de această formulă întâlnită, cu două atestări, în *Diaconul Coresi*, **Carte cu învăţătură (1581)**, exemplarul editat de Sextil Puşcariu şi Alexie Procopovici (cf. Chivu 1993: 77) şi, cu mai multe apariţii, în *Codex Sturdzanus*, publicat de Hasdeu 1984 [1879], consideră că repetarea lui *de* (*vai de de…*) a fost motivată, la început, de intensitatea sentimentului (de durere) exprimat, iar, cu timpul, primul dintre cei doi *de* „a fost considerat ca alcătuind un singur cuvânt şi s-a pus după el al doilea de” (Drăganu 1930: 304–305).

BDD-A27837 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:53:47 UTC)

cu informația furnizată de Emil Petrovici lui Nicolae Drăganu cum că, în Banat, „se aude şi acum forma *vaide de mine*" (Drăganu 1930: 305)[7], constituie o dovadă că formula despre care vorbim reprezintă, cel puțin pentru perioada actuală, o relicvă păstrată doar în unele dintre graiurile bănățene.

3.2. Pe de altă parte, se completează cu date actuale cele spuse de Gh. Chivu (1993: 77) cu referire la această formulă[8].

Date fiind, totuşi, numeroasele atestări din secolul al XVI-lea, rămâne, în continuare, după părerea noastră, o enigmă lipsa oricărei semnalări ulterioare timp de patru secole. Nu excludem posibilitatea ca această situație să fie explicabilă prin interpretarea celui de al doilea *de* din construcția *vaide de* drept o greşeală şi, în consecință, neglijarea lui în textele scrise[9].

În concluzie, evidențiem, încă o dată, importanța excepțională a cercetărilor întreprinse în comunitățile de români din afara granițelor României. Idiomurile româneşti vorbite în medii aloglote relevă o mulțime de fapte lingvistice importante pentru istoria limbii române în ansamblu sau pentru anumite perioade din evoluția ei. Aceste cercetări scot în evidență, totodată, elemente de limbă comune unor graiuri (foarte) îndepărtate geografic între ele, cum sunt, de exemplu, cele din Ungaria şi cele din Transnistria în sensul larg al cuvântului.

BIBLIOGRAFIE

ALR II, s.n., 4 = Emil Petrovici, *Atlasul lingvistic român*, [II], serie nouă, [Bucureşti], Editura Academiei Române, vol. IV, 1969.

Chivu 1993 = *Codek Sturdzanus*. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text şi indice de cuvinte de Gheorghe Chivu, Editura Academiei Române, Bucureşti.

Densusianu, HLR, II = Ovid Densusianu, *Histoire de la langue Roumaine*, Tome II. Le seizième siècle, Paris, Librairie Ernest Letoux, 1938.

Drăganu 1930 = N. Drăganu, *Etimologii*, în „Dacoromania", VI, 1929–1930, p. 304–305.

Gheție *et alii* 1997 = *Istoria limbii române. Epoca veche (1532–1780)*, de Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Ion Gheție, Alexandra Roman Moraru şi Mirela Teodorescu. Coordonator Ion Gheție, Bucureşti.

[7] Să nu uităm că Emil Petrovici era originar din localitatea Toracu Mic, Banatul sârbesc.

[8] Exegetul *Codicelui Sturdzan* ne face cunoscut, mai întâi, că *vaide de* apare *cu frecvență deosebită* [s.n., M. M.] în două texte vechi româneşti: *Legenda Maicii Domnului din Codicele Sturdzan* şi o psaltire slavonă manuscris păstrată la Biblioteca Széchenyi din Budapesta. Subliniind că formula „nu constituie, după câte se cunoaşte, o particularitate regională", Gh. Chivu (loc. cit.) menționează că, în afară de cele două surse, se mai cunosc doar patru atestări din secolul al XVI-lea, dintre care cele două din *Cartea cu învățătură* a Diaconului Coresi, indicate şi de Nicolae Drăganu (v. *supra*), cea de a treia din *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu*, iar a patra din *Psaltirea Hurmuzachi*.

[9] Explicația nu ni se pare hazardată, întrucât însuşi B.P. Hasdeu, în ciuda simțului său lingvistic deosebit, a interpretat repetarea prepoziției *de* din formula *vaide de* drept o greşeală şi, ca urmare, în redacția mai nouă a textului *Codex Sturdzanus* din edițiile ulterioare ale operei *Cuvente den bătrâni* „se găseşte pretutindeni numai un *de*" (Drăganu 1930: 305).

BDD-A27837 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:53:47 UTC)

Gr. rom. = Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, *Graiuri româneşti din Ucraina şi Republica Moldova*, în FD, XVII, 1998, p. 69–155, republicat în Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Cercetări asupra graiurilor româneşti de peste hotare*, Bucureşti, p. 42–121.

Hasdeu 1984 [1879] = B.P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, tomul II. Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de G. Mihăilă, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.

Puşcariu, LR II = Sextil Puşcariu, *Limba română.* II. *Rostirea*, Bucureşti 1959.

Răileanu 2008 = Viorica Răileanu, *Toponimia Transnistriei. Restabilirea fondului toponimic românesc, componenţa lexicală, structura derivaţională*, Chişinău, [f.e.].

Răuţu 2013 = Daniela Răuţu, *Aspecte ale variaţiei morfologice substantivale în graiurile dacoromâne din Vojvodina*, în *„Cuvinte potrivite”. Omagiu doamnei Maria Marin la aniversare*. Coordonatori: Daniela Răuţu, Adrian Rezeanu, Dana-Mihaela Zamfir, Bucureşti, Editura Academiei Române, p. 405–411.

TD–Bulg. = Victorela Neagoe, Iulia Mărgărit, *Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei. Studiu lingvistic. Texte dialectale şi glosar*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2006.

TD–Ung. = Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Graiuri româneşti din Ungaria. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005.

TD–*Ucraina* = Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2016.

SUBDIALECTS SPOKEN OUTSIDE ROMANIA THAT KEEP ELEMENTS FROM THE OLD ROMANIAN LANGUAGE

(Abstract)

Noticing the importance of research in the Romanian people communities outside the borders of Romania from a linguistic (dialectal) point of view, the author mentions a series of particularities (from the morpho-syntax and vocabulary domains) one can find out about especially from the texts written in old Romanian. The fact that they are kept in current speech can be explained taking into account the conditions in which those subdialects evolved: separated from the normal and inevitable evolution of the maternal language, in non-romance linguistic environments (Slavic or Finno-Ugric), spoken by a minority population,in a permanent situation of defending themselves against the linguistic disruptive tendency and the denationalizing one. In these circumstances, one of the resistance means has been and still is keeping some identity linguistic elements (older or newer).

Cuvinte-cheie: mediu aloglot, imperfect (timp verbal românesc), arii laterale, texte vechi.

Keywords: alloglot environment, archaism, imperfect (Romanian verbal tense), lateral areas, old texts.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan–Alexandru Rosetti”
al Academiei Române, Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

BDD-A27837 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:53:47 UTC)